

BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.):
Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví
Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2009,
983 stran

Recenzovaná publikace je nepochybně zajímavým počinem v oblasti výzkumu nejnovějších právních dějin, kladoucím si ambiciózní cíl zmapovat oblast práva, sloužícího totalitnímu komunistickému režimu v Československu. Již ve chvíli, kdy jsem přijal výzvu redakce časopisu *Securitas Imperii*, abych se ujal úkolu napsat recenzi na tuto knihu, uvědomil jsem si úskalí, která jsou s tím spojená. Není divu, že i po relativně dlouhé době, jež uplynula od vydání uvedeného sborníku, neexistuje jeho žádná podrobná recenze,¹ což je fakt, který editory uvedeného díla nikterak netěší.² Jedná se o velmi rozsáhlou publikaci (skoro 1000 stran), na níž se podílelo téměř třicet autorů, snažících se obsáhnout více méně všechna odvětví práva. Pro jednotlivce je pak fakticky nereálné zabývat se celým obsahem knihy, neboť metodologicky správné by bylo zhodnocení každé jednotlivé kapitoly specialistou na daný obor, což však ve výsledku vede k tvorbě alternativního sborníku, nikoliv k recenzi. Proto je zřejmé, že větší pozornost věnuji oblastem svého badatelského zájmu, a některým kapitolám se proto nedostane prostoru, jaký by zasluhovaly. V následujícím textu se budu zabývat nejprve obecnými souvislostmi, následně přejdu k jednotlivým částem sborníku. Pro větší přehlednost se přidržím rozdělení zkoumaného díla, jak bylo provedeno jeho editory.

Důvod pro vznik knihy o komunistickém právu v Československu je osvětlen v předmluvě nazvané *Slovo úvodem* (s. 33–36). Editoři zde popisují svou motivaci, jíž měla být snaha ...*kriticky se zamyslet, k naší znalosti poprvé od listopadu 1989, na téma, co a proč bylo komunistické právo, a především jak základy systému, položené v padesátých a šedesátých letech minulého století, dodnes formují právní řád a právní kulturu* (s. 34). Oslovili proto řadu autorů, primárně svých souputníků ze skupiny sdružující se kolem blogu *Jiné právo*, a vyzvali je k napsání jednotlivých kapitol. Skutečnost, že (až na několik výjimek) jde o právníky mladší generace na jedné straně a nejstarší generace na straně druhé, expresivně vysvětlili takto: *Současnou dominantní generaci šedesátníků a padesátníků (a bobužel i některých čtyřicátníků) totiž považujeme naopak bez jejich viny za nešťastnou, tak trochu ztracenou generaci... Pracovně jsme proto při výběru autorů používali termín „obklíčení padesátníků“, tj. oslovovali jsme zásadně autory z generace mladší až nejmladší a také z generace nejstarší* (s. 35–36). Je pravdou, že u řady předlistopadových právníků lze bez velkého úsilí nalézt výraznou snahu omluvit svou spoluúčast na aplikaci práva totalitního režimu, přesto pokládám takovou razantní paušalizaci (kterou ale sami editoři nakonec nedodrželi, jelikož někteří z autorů publikovali již před rokem 1989) za nepřijatelnou, tím spíše, že může být vnímána i jako skrytý útok na pozice držené

1 Příspěvek profesora Erica Steina v *American Journal of Comparative Law* (2010, vol. 58) na s. 209–213 (v angličtině) lze dle obsahu označit za „přátelskou recenzi“ a propagaci sborníku v zahraničí.

2 Viz jejich sdělení na semináři o recenzované knize, jež se konal dne 9. 9. 2010 v Ústavu pro studium totalitních režimů.

„padesátníky“, „šedesátníky“ atd., nacházející se vůči tvůrcům sborníku v současné době v nadřazených pozicích na univerzitách, soudech, státních zastupitelstvích.

Významným přínosem recenzované publikace je pokus o komplexní popsání komunistického práva. Na rozdíl od dosud publikovaných prací podobného charakteru³ se navíc nejedná o dílo zaměřené primárně na studenty právnických fakult, ale o odborný text určený zájemcům z řad právnické i neprávnické veřejnosti. Z pochopitelných důvodů jsou jednotlivé kapitoly zpracovány různorodým způsobem. Editoři do příspěvků ostatních autorů téměř nezasahovali (s. 34) a byli tedy spíše „kompilátory“, některé statě jsou tudíž příliš rozvláčné a věnují se spíše všeobecné právní osvětě než tématu, což může mít vliv na ztrátu koncentrace ze strany čtenářů.⁴ Na druhou stranu striktní vymezení rozsahu vedlo řadu autorů buď k větší stručnosti, či k zaměření na jednu z možných oblastí zkoumání. Několik tvůrců použilo stejnou metodu a na začátku textu upozornilo na dobovou odbornou literaturu, akademiky zabývající se popisovaným oborem práva a pak analyzovalo vývoj zákonných norem postupně od roku 1948 až do roku 1989. Nepostupovali tak ale všichni autoři, což může zhoršit čtivost celého sborníku. Jde o daň za svobodu, poskytnutou příspěvkatelům ze strany editorů. Hnidopich může mít výhradu i proti návaznosti kapitol, nejedná se ovšem o zásadní problém. Za nedostatek lze považovat opakování některých skutečností, kdy zásah editorů mohl zabránit nežádoucím duplicitám.⁵ Kromě popisu odvětví komunistického práva, forem, obsahu a reálného dopadu norem v totalitním státě, obsahuje sborník analýzu nejvýznamnějších právních profesí a hodnotu mají i osobní vzpomínky pamětníků. Ocenit je nutno taktéž zapojení několika slovenských autorů, neboť hodnocení československého práva let 1948–1989 jako důležité součásti národních dějin přísluší jak českým, tak i slovenským odborníkům. Pozitivní „přidanou hodnotou“ je časté nahlížení na československé komunistické právo očima soudobé západní odborné literatury (s. 63, 418, 479 atd.). Ve sborníku dle mého názoru chybí právní analýza února 1948, která je z pohledu legitimacy režimu neopomenutelnou podmínkou zkoumání normativního systému, a nosné téma kontinuity práva (ne) jenom po roce 1989 by si rovněž zasloužilo vlastní rozbor.⁶

3 MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (eds.): *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Karolinum, Praha, 2004. KUKLÍK, Jan a kolektiv: *Vývoj československého práva 1945–1989*. Linde, Praha 2009.

4 Možná jde ale pouze o problém právníka a čtenář laik naopak ocení podrobnější kontext, včetně vysvětlení pojmů, jež právník považuje za samozřejmé, např. s. 553.

5 Tak např. o osudu sovětského právního teoretika Pašukanise se dozvíme hned několikrát, na s. 53 a 65 atd.

6 Drobné zmínky např. na s. 123–124 není možno považovat za dostačující výklad všech souvislostí uvedeného pojmu.

Část první: *Právní řád*

Jiří Příbáň se ve své stati (*Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie*) zabývá teoretickými základy, z nichž vyrůstalo právo komunistického režimu. Upozorňuje na skutečnost, jež je stále poněkud přehlížena v rámci nejenom právních dějin, ale i při výzkumu současného „postkomunistického“ právního systému, a to na vliv „osobního faktoru“, kdy aktéři společenských dějů výrazně ovlivňují realitu a ve vztahu k výkladu minulosti hájí své akademické působení v době vlády komunistické strany (s. 40). Zdůraznění násilí jako jediné možnosti podřízení vědy vnějšímu ideologickému rámci (s. 42) doplňuje autor odkazem na náboženský charakter marxismu (s. 48) a dochází ke zdánlivě paradoxnímu závěru, že *nezávislé marxistické právní vědě se daří pouze ve svobodné demokratické společnosti...* (s. 54). Opomenuta není ani tzv. tříd-
nost, základní norma výkladu práva a spravedlnosti v komunistickém pojetí (s. 55).

Zdeněk Kühn (*Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*) popisuje dvě etapy vývoje aplikace práva ve zkoumaném období – aktivistické a extrémně formalistické (s. 61). Cituje názor sovětské doktríny, plně respektovaný i v Československu, dle něhož je rolí práva být nástrojem ochrany socialistického státu proti jeho vnějším i vnitřním nepřítelům (s. 65). Konstatuje, že pojem „socialistická zákonnost“ byl prázdnou formou bez jakéhokoliv významu (s. 67). Analyzuje důvody příklonu ke striktnímu formalismu a upozorňuje na zásadní okolnost, jíž je absolutní podřízení aplikace práva příkazům komunistické strany (s. 76, s. 78). Pozornosti neunikne ani represivní charakter dobového práva (s. 88).

Radoslav Procházka (*Všetkým telám rovnako. Hmotárstvo a rovnostárstvo v socialistickom práve*) přesvědčivě dokládá snahy totalitního režimu o nepřirozené vyrovnání rozdílů mezi lidmi. Rovněž redukce člověka na hmotnou entitu bez duševní a duchovní stránky osobnosti byla typickým znakem systému, který se pokoušel podřídit si všechny aspekty života. Výsledkem byly „kvazi-nevolnické vztahy“ v pracovně-právní oblasti (s. 118) a otrocká rovnost v nesvobodě (s. 122).

Kateřina Šimáčková (*Fiktivní nebo reálná ústava. Paradoxy ústavního vývoje socialistického Československa*) sumarizuje ústavní vývoj v letech 1948–1989. Nemohu souhlasit s podrobněji nerozebraným konstatováním autorky, že se v případě února 1948 jednalo o politický puč podle legálních pravidel (s. 123), neboť protiústavnost nejenom faktických konání komunistů (přepadení sekretariátů demokratických stran, činnost akčních výborů...), ale i pád vlády, způsobený demisí nadpoloviční většiny ministrů (14), jež byl komunisty nerespektovaný a lživým tvrzením o demisi pouze dvanácti ministrů zastíraný, vylučuje označení Února za puč podle „legálních pravidel“. Za velmi podnětné pro čtenáře naopak považuji upozornění na problematiku přístupů v ústavním pořádku první republiky (s. 123) či satelitní postavení Československa ve vztahu k SSSR v letech 1945–1948 (s. 125 a násl.). Autorka dále zmiňuje obě ústavy a vypočítává jednotlivé zákony režimu, mající dopady na práva a svobody občanů, se zvýrazněním jejich fiktivnosti při střetu s reálnými potřebami vládnoucí státostrany. Zajímavé je taktéž popsání přežívání nežádoucích stereotypů po listopadu 1989 (s. 142 a násl.).

Tomáš Gábriš (*Posilňovanie roly štátu a verejného práva v Československu v rokoch 1948–1989*) popularizuje odborný text ilustrativními citacemi z Orwellova románu

1984. Konstatuje společné znaky komunistického socialismu s nacismem a fašismem, především v oblasti kolektivismu a potlačování individuality v zájmu celku (s. 148). Citací dobové odborné publikace dokládá úsilí režimu řídit pomocí práva celou společnost (s. 158). Zmiňuje jednotlivé zásahy státu do svobody, soukromí, vědomí, lidské podstaty a vlastnického práva a neopomíjí ani dopady minulého systému na současnost (s. 165).

Radim Polčák (*Informační teorie práva*) se zabývá právní informatikou v době vlády KSČ se zaměřením na roli Viktora Knappa v této oblasti a otázkou, zda jde jen o bezhodnotovou disciplínu, přičemž dospívá k závěru, že právo nemá bezhodnotových oborů.

Příspěvek **Barbary Havelkové** (*Genderová rovnost v období socialismu*) považují za jeden ze dvou omylů v recenzovaném sborníku.⁷ Dovolím si tedy věnovat mu větší pozornost. Ženská otázka ve státně ovládaném komunistickou stranou stejně jako rovnost mužů a žen jsou důležitá témata. Avšak přístup zvolený autorkou je nutno označit za ahistorický a odporující vědeckým přístupům ke studiu právních dějin. Předně je nesmysl hovořit ve spojení s lety 1948–1989 o pojmu „gender“. Gender přístup lze vystopovat v zemích západního kulturního okruhu zpětně do bouřlivého období 60. let. Popisovat ale ženskou otázku v komunistickém Československu „genderovým pohledem“ nemá opodstatnění, protože se jedná o záležitost vnesenou do našich poměrů až po roce 1989.⁸ Autorka se sama přiznala, že její kapitola je převzetím jiného sekundárního pramene a nejde o vlastní historický výzkum (s. 181, pozn. č. 14). Za pozitivum je tak možno označit pouze zdůraznění rozdílu mezi verbálním propagováním rovnosti příležitostí žen a skutečným stavem (s. 202, zavedení povinnosti pracovat, s. 200) a závěr autorky, že v období vlády KSČ byla práva žen instrumentální pro sledování jiných cílů (s. 201). Co se týče problému zastoupení žen v politickém aparátu, stálo by za zmínku uvést, že ani vyšší účast žen by nevedla k jiným výsledkům, jelikož šlo primárně o ženy loajální, sledující politiku KSČ, a jejich reprezentativnější podíl na funkcích by z podstaty věci nemohl nic změnit na represivním základu režimu.

Druhý text **Zdeňka Kühna** (*Zločin a trest. Komunistické zločiny a jejich judikatorní reflexe po roce 1989*) se zaměřuje na problémy se zločiny komunismu po roce 1989 a judikatorní praxi spojenou se snahou vypořádat se s těmito zločiny. Otázku střelby na hranicích (s. 216), justičních vražd (s. 220) a dalších kauz konfrontuje s rozsudky dnešních soudů, v nichž se dle mého názoru nesprávně značí přístup, že rozhodující pro trestnost je porušení dobových předpisů, a dospívá ke konkluzi, že lepší by bylo přesunout rozhodování o rehabilitaci a satisfakci k jiným institucím (s. 227). Na tomto místě si dovolím opětovně upozornit na „osobní faktor“, protože v případě postupu dle nálezů Ústavního soudu (např. nález č. 14/1994 Sb. ze dne 21. 12. 1993) by postih zločinnů udržovatelů totalitního režimu KSČ mohl vypadat jinak. To je však otázka směřující do justice a vyžadující kritickou reflexi ze strany soudců (mezi něž patří i autor uvedeného příspěvku).

7 Ke druhému „omylu“ se dostanu v dalším textu recenze.

8 Srov. www.genderstudies.cz. Část Historie.

Stát **Davida Kosaře** (*Lustrace a běh času*) si dovolím označit za druhý omyl v posuzovaném sborníku. Text, dle sdělení autora již dvakrát publikovaný (s. 228), se vymyká z kontextu ostatních příspěvků a jeho zařazení nelze než považovat za přátelskou službu spolupracujícímu kolegovi editorů knihy z blogu Jiné právo. Příspěvek obsahuje subjektivní názor na lustrace, vyznačující se viditelnou jednostranností. Přestože je namísto kritický přístup ke zkoumanému fenoménu a analýza skutečných dopadů a reálného významu lustrací, autor se danou problematikou zaobírá spíše z pohledu politického, a to ve směru naprostého odmítnutí současné platnosti lustračního zákonodárství. Z důvodu konstantní judikatury Ústavního soudu (srov. náleží ÚS Pl. ÚS 9/01 ze dne 5. 12. 2001) upíná svou pozornost k Evropskému soudu pro lidská práva (ESLP). I zde je ale „přání otcem myšlenky“ a autor vytváří hypotézu, že nemá podklad v konkrétní judikatuře ESLP vztahující se k ČR. Vzhledem k tomu, že jde tedy pouze o politický názor tvůrce příspěvku, omezím se kvůli nutné stručnosti v rámci recenze jen na dva možné odlišné náhledy. Autor vychází z pohledu osob, na něž dopadají důsledky lustrací. Tento přístup pokládám za nesprávný. V situaci, kdy se dotčení mohou plně realizovat v soukromém sektoru a na řadě míst ve veřejné správě, neoznačených za chráněné posty, není dle mého názoru možno hovořit o diskriminaci. Každý stát má nepochybně právo zabránit ve vstupu do vybraných funkcí těm lidem, které váže pouto loajality s předchozím totalitním režimem, a to tím spíše, jde-li o formu spolupráce s represivními složkami. Tento „hygienický“ efekt by bylo namísto kritizovat jako nedostatečný či v českých poměrech nesprávně aplikovaný, ale z opačného pohledu, tedy očima obětí komunistického režimu, nikoliv ze strany dotčených subjektů. Druhým zásadním argumentem je skutečnost, že pozitivně lustrované osoby mohou poměrně snadno, soudní cestou, dosáhnout svého výmazu ze seznamu spolupracovníků StB, což se v praxi běžně děje.⁹ Zrušení lustračních zákonů by tak prospělo jen skutečným spolupachatelům zločinů předlistopadové doby a vedlo k úplné bagatelizaci viny, přesně podle hesla „padouch nebo hrdina, vždyť jsme jedna rodina“. Stejně tak důsledky faktu plynutí času vidím diametrálně odlišně. Po listopadu 1989 bylo do jisté míry ospravedlnitelné, že v některých pozicích setrvávají jednotlivci zkompromitovaní svojí spoluprací s bývalým režimem. Argumentem mohla být neexistence nových expertů, kteří by je mohli nahradit. Více než dvacet let poté však lustrace obtoží mnohem snáze, neboť běh času vygeneroval odborníky z nové, komunismem přímo nezasažené generace. Za naivně nerealistické považují tvrzení, že zrušení lustračních zákonů by vedlo k rozpoutání skutečně otevřené debaty všech aktérů na téma vyrovnání s minulostí a *s největší pravděpodobností i k rozbití černobílého vnímání komunistického režimu* (s. 255). S autorem tak mohu souhlasit jen v jedné věci, a to pokaždé jde o nutnost precizního služebního zákona, přesně vymezujícího otázku loajality státních zaměstnanců (s. 255).

9 Srov. např. rozsudek o výmazu Jana Kanyzy z webových seznamů spolupracovníků StB, viz <http://www.ustrcr.cz/cs/rozsudek-o-vymazu-jana-kanyzy-z-webovych-seznam-spolupracovniku-stb>. Na tomtéž místě viz informace o 990 žalobách ke dni 3. 8. 2010 na neoprávněnost evidence v materiálech StB.

Hynek Baňouch (*Metody, motivy a cíle studia komunistického práva. Několik poznámek k dnešnímu zacházení s komunistickým právem*) upozorňuje na úskalí studia práva komunistického Československa. Zmiňuje např. nemožnost automatického použití dobové odborné literatury bez vědomí souvislostí (s. 259), skutečnost, že v systému centralizované monopolní moci nemůže být nic mimo stranickou kontrolu (s. 263), diskriminační charakter komunistického práva (s. 265) a pozornost věnuje i skutečnosti, že nesnášenlivost a třídní nenávisť měl v sobě marxismus již od svého vzniku (s. 281). Autor se věnuje i roku 1989 a přenosu marxistického pohledu do nové doby (s. 284) a vlivu osobního faktoru (s. 285, 287). Lehce se dotýká i problematiky kontinuity právního řádu (s. 290 a násl.) a přesahu do současnosti (s. 293–294).

Část druhá: *Právní oblasti*

Vojtěch Šimíček a Jan Kysela (*Ústavní právo*) předkládají ucelený výklad ústavního (státního práva) Československa let 1948–1989. Citací dokládají vnímání porážky nejenom zkoumaného odvětví sovětskému právu jako systému na vyšším stupni vývoje (s. 298). Konstatují ideologickou prosycenost (s. 300), třídní strukturu společnosti (s. 305), výchozí myšlenku třídního boje a diktatury proletariátu (s. 306) a totalitní systém vlády jedné strany (s. 307). Popisují jednotlivé složky a oblasti výkonu moci, včetně neexistence svobodných voleb (s. 320). Zdůrazňují nutnost zkoumání souvislostí, neboť čtením předpisů a literatury lze získat jen bezcenné znalosti nevystihující realitu (s. 328).

Stať **Elišky Wagnerové** (*Základní práva*) je věnována tématu, jež je velmi významné při popisu komunistického režimu. Za důležitou okolnost pokládám v textu zmíněné zakotvení základních práv již v ústavě první republiky (s. 335). To má dle mého názoru zásadní vliv na vnímání porušování základních práv a svobod v letech 1948–1989 z hlediska dobového kontextu. Monopol KSČ na poznání pravdy a vedoucí úlohu ve společnosti (s. 342) autorka vyzdvihuje jako nutné vodítko pro výklad základních práv. Stejně tak nevytvoření ústavního a správního soudnictví jasně deklarovalo omezení lidsko-právní sféry mocenským monopolem strany (s. 344). Třídní rozhodování a účelovost práva jsou demonstrovány konkrétními judikáty (např. s. 353). Nechybí ani definiční vymezení systému vlády KSČ jako totalitního po celé období (s. 362). Autorka chápe svůj příspěvek jako upozornění na zkušenost z minulosti, která by měla být varovným mementem do budoucna (s. 363).

Pavel Molek (*Mezinárodní právo veřejné*) se věnuje problematice důležité především z pohledu stýkání a potýkání se komunistického bloku s ostatními státy světa. Všímá si pohledu západní právní vědy na přínos socialistických států do oblasti mezinárodního práva a konstatuje zvláštní pozici Číny.¹⁰ Popisuje lpění východního bloku na státní suverenitě jako důsledek pocitu slabosti komunistických zemí (s. 370). Ukazuje

10 K tvrzenému opomíjení čínské otázky československými autory (s. 365) srov. TOMÁŠEK, Michal: Ján Gronský – náš první analytik čínského ústavního systému. In: KLÍMA, Karel – JIRÁSEK, Jiří (eds.): *Pocta Jánů Gronskeému*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2008, s. 318–326.

přístup těchto států k mezinárodním organizacím a odmítání pozice jednotlivce jako subjektu mezinárodního práva (s. 372–373). Důležitou roli hraje i prezíravý a kritický postoj dobové doktríny k Všeobecné deklaraci lidských práv, k jejímuž porušování ve státech sovětské sféry vlivu běžně docházelo (s. 374). Autor se zabývá i zaostáváním československé vědy mezinárodního práva, způsobeným odmítáním západních podnětů (s. 385). Nejenom v důsledku toho se vyjadřuje pro jednoznačnou diskontinuitu s předlistopadovou naukou mezinárodního práva veřejného (s. 399), s čímž lze souhlasit, nejenom z pohledu subjektivního, ale i objektivního.¹¹ Sympaticky působí závěr příspěvku, kde autor hodnotí výhody a nevýhody svého odstupu od zkoumané doby a vyzývá ke kritice a doplnění své statě jako vhodného začátku dialogu nad tématem (s. 400).

Michal Bobek (*Socialistická srovnávací právní věda*) ilustruje proměny, k nimž docházelo se změnami stranické politiky. Nejprve bylo jakékoliv srovnávání „nejvyspělejšího“ socialistického práva se „zaostalým“ systémem demokratických států nemožné (s. 407), posléze docházelo k různým koncepčním obrátům, demonstrováným na příkladu Viktora Knappa (s. 410). Autor si všímá nemožnosti komunistického práva rozbit „krunýř“ dogmatismu a třídního pohledu na věc (s. 418). Případ Viktora Knappa je označen za typický – neustálá změna názorů, poplatná aktuálnímu politickému zadání (s. 419). Opět nechybí ani upozornění na osobní vliv předlistopadových právníků na právní vědu po roce 1989, včetně používání starých, socialistických učebnic s vyškrtanými pasážemi a nechuť věnovat se srovnávání českého právního řádu se stabilními systémy západoevropskými (s. 422–423).

Petr Bělovský (*Občanské právo*) zmiňuje hlubokou změnu, již tato oblast prošla po roce 1948. Při zpochybnění soukromoprávního charakteru, neexistenci soukromé sféry jednotlivce a vnímání práva jako nadstavby se proměnil obsah institutů, uznávaných po celá staletí. Za pramen práva nejvyšší síly mohl být považován projev Klementa Gottwalda (s. 430, shodně s. 444 a s. 448). Soukromé vlastnictví režim zlikvidoval (s. 433) a nový občanský zákoník z roku 1964 (po četných novelizacích dosud platný!) provedl diskontinuitní obrat od tradice občanského práva (s. 436). Nefungující úprava pak musela být řešena návratem k některým klasickým institutům (s. 439). Pozornost autora je dostatečně věnována klíčové oblasti vlastnického práva (s. 440 a násl.) a nechybí ani pro pochopení odlišností komunistické právní reality velmi ilustrativní příklady (s. 458).

Ve svém dalším příspěvku (*Rodinné právo*) se **Petr Bělovský** věnuje kladům a záporům československého rodinného práva let 1948–1989. Kromě věcí, které hodnotí pozitivně (např. zrovnoprávnění nemanželských dětí s manželskými, reforma procesu osvojení – s. 465), zdůrazňuje dominantní vliv státu a zasahování do nejintimnějších oblastí života (s. 464, s. 468).

Kapitola (*Pracovní právo*) autorky **Barbary Havelkové** je zaměřena na odvětví, jehož důležitost vyjde najevo, když si uvědomíme zbožštění práce v marxistické věrouce. V příspěvku je tato okolnost správně popsána (s. 479). Terminologicky mám výhradu

11 Viz MALENOVSKÝ, Jiří: *Mezinárodní právo veřejné. Obecná část*. Masarykova univerzita – Doplněk, Brno 1997, s. 52.

k etapizaci popisovaného období, která je převzetím komunistického členění, včetně použití pojmu „kapitalismus“, a to dokonce i na Protektorát Čechy a Morava, tedy vládu německých „národních socialistů“ (s. 478). Kromě stručného vylíčení dějinného vývoje, předcházejícího nastolení komunistické vlády, uvádí autorka typické znaky režimu, které lze shrnout do pracovní povinnosti (s. 494), včetně umístěnek jako jakési verze státního nevolnictví, nucených prací, určených pro nepřátele lidové demokracie, dále pak přesunutí motivace zaměstnanců od mzdy k jiným stimulům (s. 499) a konečně odstranění kolektivního pracovního práva a degradace role odborů (s. 503). Zmíněna mohla být jistě zásadní okolnost, že to byli právě dělníci, kteří se často bouřili proti „vládě dělnické třídy“.¹²

Zdeněk Nový (*Občanské právo procesní*) označuje za východisko služebné postavení práva ve vztahu k politickým účelům (s. 521) a jeho instrumentální charakter (tamtéž). Pozornosti autora neuniká způsob ustanovování a odvolávání soudců a dominantní role KSČ ve hře na vůli občanů (s. 542). Rozebrána je i povaha státní arbitráže (s. 546 a násl.) a přesah do doby polistopadové (s. 550 a násl.).

Kapitola **Tomáše Grívny** (*Trestní právo hmotné*) řeší oblast práva nejviditelněji zneužitou totalitním režimem, s popisem metod používaných při odstraňování odpůrců KSČ, např. tzv. notorií (s. 574). Bližší výklad a vysvětlení, proč tomu tak bylo, by si ale zasloužil výrok, že v pozdější době se nezákonnosti již neopakovaly v takovém rozsahu jako v 50. letech (s. 580). Dle mého názoru je jednou z hlavních příčin zásadní změna sociální struktury společnosti, spojená s likvidací „nepřátel“ a s tím souvisejícím zastrašením občanů Československa. S ohledem na krvavý charakter zakladatelského období komunistického systému nepovažuji množství politických procesů a jiných metod perzekuce např. v 60. letech za bagatelní.¹³

V dalším příspěvku **Tomáše Grívny**, napsaném společně s **Petrou Grívnovou** (*Trestní právo procesní*), nalezne čtenář výklad procesních nástrojů, jež si vládnoucí státostrana vytvořila pro výkon trestní represe.

Josef Vedral (*Správní právo*) podrobně analyzuje dominanci státu, řízeného komunistickou stranou, nad občanem.

Eva Kružíková (*Právo životního prostředí*) se věnuje oblasti, v níž se viditelně zračila bezohlednost systému ke kvalitě lidského života a paranoidní utajování pravdivých informací, a to dokonce i ve vztahu k vlastním odborným pracovníkům (s. 657).

Milada Tomková (*Sociální zabezpečení*) prezentuje právní i faktickou realitu let 1948–1989 ve sféře, kde dozvuky komunistické propagandy stále ještě rezonují v myslích celé řady osob. Upozorňuje na skutečnost, že likvidace třídních nepřátel byla prováděna i prostřednictvím sociálního zabezpečení (s. 691). Přes snahy o mzdovou nivelizaci nelze hovořit o rovnosti v sociálních dávkách, jelikož odpůrci režimu a představitelé předúnorových poměrů byli v dané oblasti diskriminováni (s. 701–702), soukromým zemědělcům právní normy (typicky podzákonné) omezovaly přístup ke

12 Z řady událostí např. Plzeň 1953, dle Karla Kaplana tvořili dělníci většinu politických vězňů. KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1985, s. 205–207.

13 Srov. KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953–1966. Společenská krize a kořeny reformy. Pomocný studijní text pro gymnázia, část 3*. SPN, Praha 1992, s. 86.

zdravotní péči (s. 696), funkcionáři KSČ pobírali osobní důchody (s. 710). Rovnost je možno označit za toliko fiktivní, s tím, že všemocný stát produkoval občany, kteří na něm byli plně závislí, a preferoval některé sociální skupiny na úkor jiných (s. 723).

Stát **Hynka Baňoucha** (*Hospodářské právo*) zdůrazňuje převzetí neefektivního sovětského vzoru tehdejší Československem. Plasticky jsou popsány některé jevy ve státě řízené společností, jako je donucování (s. 732), dogmatické plánování a protiústavní likvidace soukromého vlastnictví (s. 737), nevykonnost ekonomiky (s. 758). Ve zdůraznění vlivu manažerů na vytváření reality (s. 764) chybí dle mého názoru zmínění okolnosti, že do manažerských funkcí se nedostali nezávislí odborníci, ale pouze experti stranou vybraní, jí kontrolovaní a prověřovaní. Autor se nevyhýbá ani poukazu na přetrvávání deformovaného prostředí po roce 1989 (s. 767).

K příspěvku **Petra Jägera** (*Svoboda vyznání a právní poměry církví a náboženských společností v letech 1948–1989*) poznamenám jen to, že se jedná o přehledný a o problematice dostatečně vypovídající popis konfesně právní situace v době vlády KSČ a vylíčení jednotlivých metod, jež byly totalitním státem používány k likvidaci náboženské víry.

Část třetí: *Právní profese*

S ohledem na rozsah recenze se ke dvěma závěrečným částem knihy vyjádřím stručně, se zdůrazněním několika jednotlivostí, které mě jako čtenáře zaujaly.

Kapitoly o právních profesích autorů **Otakara Motejla**, **Zdeňka Kühna**, **Jana Laty**, **Stanislava Balíka** a **Blanky Čechové** se sice liší v přístupu jednotlivých tvůrců ke zkoumaným tématům, ale ve výsledku se jedná o vcelku zdařilý vhled do problematiky, odpovídající očekávání.

Část čtvrtá: *Osobní reflexe*

Tento oddíl se do sborníku hodí jako doplnění předchozích popisů právních odvětví a může posloužit k lepšímu pochopení fungování systému let 1948–1989, s upozorněním na dopady aplikace právní teorie do životů jednotlivých osob. K výběru autorů mám drobnou poznámku, že kromě poúnorového exulanta (**Mojmír Povolný**), posrpnového exulanta (**Zdenek Krystufek**), advokáta zastupujícího občany stíhané z politických důvodů (**Otakar Motejl**) a disidentky z let normalizace (**Anna Šabatová**) by stálo za to zařadit i vzpomínku právníka, patřícího do řad politických vězňů 50. a 60. let. Z této části sborníku si dovoluji vyzdvihnout velmi zajímavý postřeh Otakara Motejla (*Obhajoba v politickém procesu*), zmiňujícího roli obhájců v politických procesech, kde byl předem jasný výsledek, jako činnost, která vytvářela dojem, že jde o regulérní, fair vedený proces (s. 969) Stejně tak je nutno ocenit dosud poněkud přehlížené mezinárodní souvislosti komunistického převzetí moci v Československu, o nichž se zmiňuje Mojmír Povolný (*Právo v domě exulantovy paměti*), především jednání OSN o únorovém puči (s. 959 a násl.). Námitku Anny Šabatové (*Ochrana základních práv a svobod v teorii a praxi (1945–1989). Několik postřehů pamětnice*), že by léta 1948–1989 neměla být nazývána slovem „komunistický“ (s. 980)

považuji za snadno vyvratitelnou nezpochybnitelným faktem, že po celou vymezenou dobu se jednalo o systém neomezené vlády komunistické strany, a proto tuto dějinnou epochu je dle mého názoru namístež označovat za období komunistického režimu.

K pokusu editorů o vlastní kritickou recenzi sborníku z pohledu osob, jež by se mohly cítit dotčeny názory v něm uvedenými, jen doplňuji, že jde o „humornou“ snahu vypořádat se s kritikou vedenou z určitých pozic, ale tento způsob, shodně s názorem Erica Steina ve výše zmiňované recenzi, nepovažuji za šťastný.

Závěrem si dovoluji vyslovit svůj názor, že recenzovaný sborník je užitečným pokusem o prezentaci fenoménu práva komunistického Československa. Záměrem editorů knihy zcela jistě nebylo přinést nové výsledky badatelského výzkumu v dosud nezmapovaných oblastech komunistického práva, ale rozhodli se vytvořit publikaci obsahující co nejširší popis zkoumaného pojmu. Tento účel byl víceméně naplněn. Přes některé shora naznačené výhrady pokládám za nutné ocenit přínos uvedené publikace, která může hrát roli úvodu do zkoumané problematiky, a to nejenom pro právníky a historiky, ale i pro širokou veřejnost, a stát se tak pomůckou při studiu právního systému let 1948–1989, jehož přesahy do současnosti jsou jasně viditelné a brání označení komunistického práva za pouhou minulost.

◆ Kamil Nedvědický